

О НЕКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА РАЗВИТКА УСТАНКА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ У ТОКУ 1941. И 1942. ГОДИНЕ

Босанска крајина спада међу оне области наше земље у којима је развитак устанка и ослободилачког, револуционарног рата текао најравномерније и са малим прекидима био у константном порасту. Безмало читаву област је већ крајем јула и почетком августа 1941. захваatio масован устанички полет који је довео до стварања пространих ослобођених територија и крупних побједа над окупаторским и усташко-домобранским снагама.

Такав развитак је, као и у неким другим покрајинама и областима, истакао многе проблеме изградње војне и политичке организације. Они су били утолико сложенији што су рјешавани у вријеме прве веће интервенције окупационих трупа коју је пратила организована акција великосрпских реакционарних снага у правцу развијања устанка на чијем су челу стајали комунисти и успостављања „мира и безбједности“ уз помоћ италијанског окупатора. До те интервенције, тј. до краја септембра 1941, главне непријатељске снаге у Босанској крајини биле су усташке формације и домобранство Независне Државе Хрватске. Оне нису биле у стању не само да сузбију већ ни да закаче развитак устанка. Велика офанзива планирана у Главном штабу домобранства у другој половини августа, у којој је Павелић ангажовао све снаге које је могао одвојити са других подручја, показала је немоћ овог квислинга. Послије многих побједа над усташама и домобранством морал устаника и народа у цјелини неизмјерно је порастао. Слободна територија, особито она са центром у Дрвару која је била најпространија, показала се за снаге НДХ неосвојивом. И тај фактор је несумњиво дјеловао на подизање самопоуздања народа, па и развијање илузија не само код масе бораца већ и код руководства да је слободну територију могућно одбранити и трајно задржати. Отуд још чвршћа оријентација на тзв. фронтове, на стварање гломазних и непокретних формација које су биле распоређене највећим дијелом на блокадама појединих јачих непријатељских гарнизона.

У таквим условима, последице споразума између Италије и НДХ о посједању од стране италијанских трупа тзв. III зоне, услиједило је наступање јаким италијанских снага с југа, из Далмације, према слободној територији Босанске крајине. То наступање италијански окупатор је вјешто повезао са акцијом великосрпских елемената за разбијање устанка коме је на челу стајала КПЈ и за њено изоловање од народа.

Великосрпске снаге у Босанској крајини, као и у свим другим областима Југославије у то вријеме, отпочеле су се окупљати и активирати на линији паралисања устанка који је организовала и предводила КПЈ. Међутим, у тој области, те су снаге биле исувише слабе да би саме, путем самосталне акције, створиле своја снажнија упоришта у народу и своје оружане четничке формације. Истина, њихов разбијачки рад се осјећао још у вријеме припрема устанка и поготово у периоду његовог покретања, али су постигнути резултати били саввим скромни и скоро незнатни. Због тога су оне у наступању крупних италијанских снага против устанка у Босанској крајини видјели једину повољну шансу за успјех своје акције. Оне су свесрдно прихватиле италијанску пропаганду да трупе окупатора долазе да успоставе ред и мир, да казне усташе као починитеље многобројних злочина над српским народом и да укину усташку власт. Иступајући отворено с таквим ставовима, великосрпске снаге лишиле су се већ на самом почетку могућности да своју акцију против устанка камуфлирају тобожњим неслагањем са КПЈ у тактици борбе против окупатора, као што је то био случај у неким другим областима Југославије, гдје су се те снаге на ријечима изјашњавале такође за борбу против окупатора, али „тек онда када се створе повољни услови“. Изјашњавајући се отворено против курса КПЈ да се настави одлучна борба против окупационих трупа, не, прије свега, зато што „још нису створени повољни услови“, већ зато што је италијански окупатор пријатељ народа, што он долази да успостави ред и мир и да казни усташе, великосрпске снаге су се у свом првом, отвореном и организованом иступању афирмисале као слуге окупатора. Несумњиво је да је управо то била она повољна околност која је знатно утицала на позитиван и без неких трајнијих посљедица исход борбе са великосрпским четничким снагама у Босанској крајини. Четничке вође ишле су са италијанским трупама; они су своје центре и штабове поставили у италијанске гарнизоне; у тим гарнизонима стварали су своје јединице које су од самог почетка по свему биле дио окупационих трупа итд. Ту се, дакле, без икаквих нејасноћа и одмах јасно манифестовало основно груписање политичких снага на питању *за или против окупатора*. У таквим околностима антикомунистичка пропаганда остала је у другом плану. Таквом пропагандом није се могло много учинити у народу који се на властитом искуству увјерио у правилност политике КПЈ. Комунисти су били организатори устанка и под њиховим руководством масе су разбиле усташку власт, одбраниле се од усташког терора, извојевале крупне побједе, осјетиле праве плодове слободе и створиле своје прве

органа власти. Отуд и у оним случајевима гдје је услијед продора далеко надмоћнијих окупаторских снага и њихових репресалија дошло до осјеке устанка, при чему је било појава распадања читавих устаничких чета и батаљона, акција великосрпских елемената на стварању четничких одреда дуго није донијела озбиљније резултате. Па и тамо гдје су они успјели формирати своје одреде, њихова борбеност никад није достигла ниво који би дао за право да се ти одреди третирају као организоване оружане формације.

Од великог значаја за каснији развитак било је то што та највећа осјека није дошла једновремено и са истим посљедицама у читавој области. Најтеже посљедице имала је у јужном дијелу — на подручју Босанског Грахова, Дрвара, Гламоча, Босанског Петровца, Кључа, Мркоњић-Града и Јајца, гдје је настао привремени прекид борбених дејстава. До њега није дошло ни само, па ни прије свега услијед акције великосрпских снага. Била је то посљедица губитка ослобођене територије, извјесне бесперспективности која је захватила народне масе и појава несналажења руководстава. Иако су извјестан застој и колебање захватили област Подгрмеча (територија која се простире од пл. Грмеча на сјевер до ријека Уне и Сане), ту до већих поремећаја није дошло — све снаге су очуване и ускоро оспособљене и за борбу против окупатора. На подручју Козаре ситуација се у цјелини другачије развијала. Тамо је до оријентације на партизански начин ратовања дошло већ у току августа, послије чега су услиједиле све бројније и успјешније акције на непријатељске снаге. Козарски партизани су од почетка водили борбе и са њемачким јединицама чији ће број непрекидно расти. У јесен 1941, док је у осталим областима била осјека устанка, козарски партизани изводили су свакодневне успјешне акције. Крајем 1941. године они су израсли у бројну, добро организовану и морално-политички монолитну оружану снагу.

Борба Партије за увршћење партизанских снага и за преодљевање посљедица офанзиве италијанских трупа и акције великосрпских елемената развијала се у Босанској крајини у знаку напора за спровођење одлука савјетовања у Столицама. И властита искуства и прва упутства која су крајем септембра и касније стизала из Врховног штаба о примјени партизанске тактике и изградњи одговарајуће војне организације одлучно су дјеловала у томе правцу. Већ крајем октобра и почетком новембра многобројне партизанске снаге Босанске крајине реорганизоване су у три партизанска одреда, у чијем су саставу образоване најприје чете, а убрзо затим, до краја 1941, и батаљони. У процесу ове реорганизације партијска и војна руководство су упорно водила борбу за примјену основних начела војне организације: дисциплине, сталности јединица, извршавање наређења итд. У ствари је то била упорна и сложена борба против појава стихије и против самовоље коју су уносили разни елементи и кроз које се, такође, осјећао утицај великосрпских реакционарних снага. У том периоду унутрашњег превирања све те снаге, свјесно или несвјесно, устајале су против стварања сталних и дисциплинованих јединица,

против ангажовања својих јединица у борбама на „туђим“ територијама, удаљеним од својих насеља. Масе бораца — сељака испољавале су жељу да остану у свом селу, да раде код својих кућа, а да се лаћају оружја само ако се опасност од напада приближи њиховом селу. Отуд у току љета и дуго времена касније појаве тзв. смјене, тј. примјене принципа да се, обично сваке седмице, смјењује људство под оружјем; једни су одлазили кући, а други их смјењивали на положају. Свакодневним радом на објашњавању циљева ослободилачке борбе и, с тим у вези, неопходности изградње организоване оружане силе, а, такође, и дјеловањем већ чврстих и дисциплинованих јединица састављених од бораца који су прихватили такав курс Партије, убрзо је у великом дијелу области остварен прелом у том погледу. Посебно су масовно и одлучно стали на тај пут, поред козарских бораца, борци Подгрмеча, Босанског Петровца и Дрвара. Учвршћене су и неке партизанске јединице око Босанског Грахово, Гламоча, Кључа и Јајца. Борци и народ су се на властитом искуству увјеравали у предности чврсте војне организације, а, такође, и у предности примјене офанзивне партизанске тактике. Већ почетком 1942. отпочели су све чешћи напади на италијанске окупационе снаге. Партизани су поново успоставили контролу над територијом и изоловали највећи број окупаторских гарнизона (у Дрвару, Оштрељу, Босанском Петровцу, Кључу, Санском Мосту, Бихаћу, Босанској Крупи и другим мјестима). Крајем фебруара 1942. у партизанским одредима Босанске крајине борило се близу 6000 наоружаних бораца.

На развитуку војне организације и борбених дејстава у Босанској крајини у периоду од јесени 1941. па кроз читаву 1942. годину могућно је пратити један заиста интензиван процес стварања јединица Народноослободилачке војске и војно--територијалних органа, а, такође, и развитак ратне вјештине те војске и, упоредо с тим, спровођење одлука и мјера које је доносио Врховни штаб и њихов утицај на читав тај процес.

Кад је примио јануарску директиву Врховног штаба о стварању чврстих војних јединица способних за извођење крупнијих борбених дејстава и невезаних за територију, Оперативни штаб за Босанску крајину већ је имао могућности да из састава својих бројних јединица формира прве ударне и пролетерске чете и батаљоне, који су се одликовали изванредном дисциплином и чији је борачки и руководећи састав, наоружан богатим ратним искуством, био способан да изводи сложена борбена дејства и да се истом упорношћу бори на било ком терену. Тако су у току марта и априла 1942. из састава козарских, подгрмечких, дрварских и босанско-петровачких јединица образовани један пролетерски и два ударна батаљона. Ове снаге биле су у то вријеме ангажоване борбама на терену Бањалуке и Мркоњић-Града и у централној Босни, са основним циљем да разбију четничке јединице које су у тим областима формиране наслањањем на окупаторске и усташке снаге. Већ су маневри тих јединица из сјеверног и западног дијела Босанске крајине у њену источну област и

у централну Босну и даноноћне успјешне борбе потврдили високе квалитете њиховог борачког и руководећег састава и још више у пракси истакли предност покретних, оперативних јединица у условима развијеног партизанског рата. Њихов примјер је снажно утицао на све остале борце. Жеља да се постане „ударник“ и „пролетер“ постепено је захватила масе крајишких бораца. Тако су стварани повољни услови за формирање нових ударних и пролетерских јединица, што је прелаз на стварање бригада, које су се од средине 1942. године јављале једна за другом, учинило разумљивим и за крајишке борце и народ једино правилним путем у изградњи нове ослободилачке, револуционарне армије.

Исто тако крупан утицај на изградњу војне организације и развитак ратне вјештине извршило је спровођење директива и упустава Врховног штаба о формирању оперативних штабова (тзв. штабова оперативних зона) и одређивању њихове улоге у изградњи устаничких оружаних снага до степена оперативних и добро организованих војних јединица. Већ у прољеће 1942. Оперативни штаб за Босанску крајину не представља само виши штаб који руководи оперативно самосталним и просторно неповезаним партизанским јединицама путем начелних упутстава и директива. Тада се он све више јавља као руководство које усмјерава дејства појединих одреда на најосетљивије тачке непријатељевог распореда и координира та дејства, а затим, у све ширим размјерама, и као руководство које у оквиру читаве области планира нека најважнија борбена дејства и непосредно руководи њима. У том погледу улога Оперативног штаба најприје је дошла до изражаја у планирању и руковођењу дејствима групе ударних батаљона, а потом, у планирању и извођењу напада на систем непријатељевих упоришта и гарнизона у Приједору, Љубији и околини. Можда би се могло рећи да баш напад на Приједор и околину, 15. и 16. маја 1942, представља коначан прелом у погледу метода борбених дејстава партизанских снага у Босанској крајини. Наравно, напуштање тзв. фронталне тактике и мртвих блокада појединих гарнизона ишло је постепено, саобразно процесу нарастања свијести борачке масе о предности покретних, оперативних јединица и офанзивне, маневарске тактике, при чему су се и сама руководства морала, стицањем искустава, ослобађати наслијеђа из периода устаничког покрета 1941. године. Посматран са становишта развитка тог процеса поменути напад је одражавао и нов квалитет остварен у изградњи војне организације и у методу борбених дејстава крајишких партизанских батаљона и одреда.

У нападу на Приједор и околину Оперативни штаб ангажовао је главнину 1. и 2. крајишког партизанског одреда. То је била акција у којој су први пут примијењени неки поступци који ће касније, кад се појаве бригадае, битно карактерисати метод борбених дејстава наших оружаних снага. Ту, на првом мјесту, треба истаћи да су извршени напади на утврђена насељена мјеста (Приједор, Љубија и друга) око којих до тада нису држане тзв. мртве блокаде, да су снаге при-

купљене са разних праваца уочи самог напада и да је напад извршен као изненадан ноћни препад уз примјену инфилтрације дијела снага у унутрашњост мјеста и продирање главних снага у више клинова ради цијепања одбрамбеног система. На тај начин примијењена су три битна начела која су обезбиједила успех напада: надмоћност снага, изненађење и брзина дејства путем инфилтрације и продирања клиновима, умјесто фронталног напада. Успјешна примјена тих начела потврђивала је високе квалитете крајишких партизанских јединица.

Успјех у нападу на Приједор и околину у пракси је потврдио предност крупнијих и покретних јединица над формацијама дотадашњих партизанских одреда чије су чете и батаљони дејствовали на одређеној територији. Показало се да су били сазрели услови за стварање бригада у Босанској крајини. Тако је 21. маја 1942. била формирана 1. крајишка ударна бригада. У њен састав ушле су јединице из 1, 2. и 3. крајишког партизанског одреда, оформљене у четири ударна батаљона, минобацачку, митраљеску и санитарску чету, чету за везу, извиђачки, пратећи и курирски вод и интендантуру са комором. Приликом формирања бригада је имала 1400 бораца, наоружаних са 1100 пушака и аутомата, 91 пушкомитраљезом, 18 тешких митраљеза и 18 минобацача.

У то вријеме у свим партизанским одредима отпочиње снажнији процес стварања ударних чета и батаљона од бораца који су изражавали жељу да ступе у покретне јединице и који су се показали храбрим и дисциплинованим. Те ударне чете и батаљони прилагођавали су своју организацију тако да више нису непосредно зависили од „своје“ територије. Штаб батаљона напуштао је своје дотадашње стално сједиште, ослобађајући се непотребног баласта који се временом око њега образовао; јединице су се снабдјевале сталном комором и интендантуром способном за рјешавање проблема исхране на сваком терену, а своју санитарску, курирску и друге службе прилагођавале захтјевима покретљивости и честих промјена територије. Ове ударне чете и батаљони, како својом организацијом тако и стеченим искуствима из покретног, маневарског и првенствено офанзивног ратовања послужиле су као језгра за формирање нових бригада.

Појава 1. крајишке бригаде и низа ударних чета и батаљона и у много чему нови борбени поступци условили су убрзо нове, значајне успјехе. Нека, за дотадашње мјесне партизанске јединице неосвојива утврђена насељена мјеста падала су под изненадним и силовитим ударцима. Најприје је дошло до повлачења италијанских снага из крајишких градова у које су дошле у септембру—октобру 1941. Послије све оштријих борби почев од маја 1942. Италијани су напуштали једно за другим Сански Мост, Бихаћ, Босански Петровац, Јајце, Мркоњић-Град, Кључ, Дрвар, Босанско Грахово и др. Они су то учинили и прије него што је ступио на снагу њихов нови уговор са НДХ о повлачењу трупа из тзв. III зоне. У току маја и јуна многа од ових мјеста остала су ослобођена. Тако је знатна територија Босанске крајине остала потпуно слободна (од линије Бихаћ — Босан-

ска Крупа — Сански Мост на југ све до Босанског Грахова). И тај моменат је повољно утицао на сазријевање услова за образовање покретних јединица, јер крупне снаге на том терену више нису имале с ким да воде борбу. Дрварске и босанско-петровачке чете и батаљони могли су у цјелости бити употријебљени за дејства на другим територијама.

У исто вријеме ређају се успјешни напади 1. крајишке бригаде на утврђена насељена мјеста. Преко ноћи нестају непријатељски гарнизони у Добриљину, Босанској Крупи, Кључу, Саници и другим мјестима. У тим нападима учествују и стичу искуства и мјесне чете и батаљони. Дрварске и гламочке јединице разбијају непријатељски гарнизон у Гламочу и ослобађају ово мјесто.

И, најзад, у исто то вријеме води се битка на Козари. Иако је о непријатељској офанзиви на Козару у периоду јун—јул 1942. прилично написано она још увијек није свестрано изучена и оцјењена. На први поглед испада несхватљиво да је један партизански одред баш у вријеме кад је изгледало да су начела нове војне организације и метода борбених дејстава однијела превагу и кад су били сазрели сви услови за њихово усвајање и спровођење, примио рјешавајућу одбрамбену битку под крајње неповољним условима. Међутим, оцјена која би из таквог резонувања слиједила била би исувише једнострана. Да је руководство одреда располагало подацима о плану за ову офанзиву, о снагама које ће у њој бити ангажоване, о намјерама непријатеља итд. логично је да се оно не би одлучило за примање такве битке. Оно се несумњиво ослањало на искуства из неколико ранијих непријатељских офанзива на Козару. Претпостављало је да ће се поновити оштре борбе на неким правцима, да ће непријатељ можда продријети у нека ослобођена мјеста и дуж неких комуникација и да ће се на томе офанзива, као и оне раније, завршити. Сем тога, оно је тада располагало са 2—3 пута бројнијим и далеко боље наоружаним јединицама, борци и руководиоци Козарског одреда били су већ прекаљени и искусни ратници, а народ чврсто збијен око одреда, вичан и спреман да се снађе у офанзиви и да вјешто избјегне непријатељева дивљања и репресалије. Најзад, интензитет битке и њене размјере нису се испољили одједном. И код непријатеља је, под утицајем жилавог отпора и жестоких противнапада козарских партизана, долазило до кризе, повлачења и предаха да би се запушиле рупе новим снагама из резерви, што је на супротној страни стварало утисак о сплашњавању његове ударне моћи и о јењавању офанзиве. Тако се битка постепено разгарала и примала праву физиономију: оперативно окружење претварало се постепено у тактичко; партизанске снаге губиле су све осјетније потребно вријеме и простор за маневар, а оријентација на извлачење из окружења успиједила је у моменту кад је то једино било могућно постићи пробојем кроз густе борбени поредак неупоредиво бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Била је то битка у којој су надмоћније снаге коначно наметнуле своју вољу противнику и приморале га да тражи рјешења под најнеповољнијим условима. На такав развитак ове битке несумњиво је знатно утицала

неизвјесна судбина десетина хиљада становника са територије козарског партизанског одреда. Поступци непријатеља већ у почетку офанзиве указивали су на његову одлучност да се на најдрастичнији начин обрачуна са народом који је своје јединство и оданост ослободилачком фронту већ толико пута манифестовао. Онда кад су се масе народа — стараца, жена и дјеце — нашле у збјеговима на планини Козари, њихова судбина била је везана за исход битке. У таквој ситуацији није било могућно донијети одлуку у којој се не би водило рачуна о тој чињеници.

Битка на Козари, без обзира на губитке и жртве војске и народа, није у Босанској крајини одјекнула као пораз нити је деморализаторски утицала на борбено расположење маса. Она је више него ма која дотадашња борба манифестовала моралну снагу народа који је одлучно стао на пут ослободилачке и револуционарне борбе и утолико је на свој начин потврдила све оне борбене, моралне и политичке квалитете војске и народа развијене и цементиране у процесу дотадашњег развитка рата и револуције.

Према томе, с прољећа и у почетку љета 1942. у Босанској крајини су дејствовале крупне и добро организоване партизанске снаге, које су по својим борбеним и моралним квалитетима пружале све основне предуслове за стварање крупних покретних јединица — бригада, а тиме и за потпуни прелом у методу борбених дејстава. Историјски значај те чињенице за развој народноослободилачког покрета у другој половини 1942. и за крупне војне и политичке побједи извојеване у тој етапи могућно је сагледати тек у свјетлу војно-политичких планова Централног комитета КПЈ и Врховног штаба и њихове реализације почев од средине па до краја те године.

Група пролетерских бригада под непосредном командом Врховног штаба је крајем јула и почетком августа 1942, продирући из правца Црне Горе, избила у област југоисточно од Босанске крајине, створивши ту, последице ослобођења Прозора, Горњег Вакуфа, Дувна, Ливна и других мјеста пространу ослобођену територију која је преко Јања, Гламоча и Дрвара била повезана са раније ослобођеном територијом у Босанској крајини. Тежиште ослободилачке борбе и револуције у Југославији образовано је тада у оном њеном дијелу гдје је полет борбе управо достигао кулминацију — у Босанској крајини, Далмацији, Лици, Кордуну, Банији, Горском котару и Хрватском приморју. Ту су се убрзо до неслућених размјера прошириле могућности за изградњу војне и политичке организације народноослободилачког покрета. До новембра 1942. у томе дијелу земље, поред групе

пролетерских бригада која је продрла из правца Црне Горе, било је формирано шеснаест ударних бригада, што је омогућило нови квалитативни скок у изградњи ослободилачке, револуционарне армије, који је био изражен одлукама Врховног штаба о формирању првих дивизија и корпуса Народноослободилачке војске и њиховом спровођењу већ у току новембра. Заједно са степеном развитка нове, народне власти и остварења јединства народних маса око ослободилачке и револуционарне платформе КПЈ, што се манифестовало оснивачком скупштином Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије у Бихаћу 26. новембра 1942, то је означило један од основних прелома у побједоносном развоју нашег рата и револуције.

То је у исто вријеме био најбурнији период развитка рата и револуције у Босанској крајини. На њеном тлу су се у том моменту стекле све оне повољне околности на којима је било могуће даље развијати револуционарну и ослободилачку борбу и остварити те нове квалитете у њеном побједоносном ходу. То је свакако и најбоља потврда о вриједности свих оних достигнућа у развоју оружаних снага, револуционарне народне власти, јединства народа итд. остварених у дотадашњем развоју. Само за два и по мјесеца (август — средина октобра 1942) формирано је још пет крајишких бригада, са преко 5000 наоружаних бораца. У исто вријеме стотине Крајишника попунило је српске и црногорске пролетерске бригаде. У новембру су одлуком Врховног штаба образоване двије крајишке ударне дивизије и 1. босански корпус. На територији Босанске крајине која је, сем неколико мјеста, била ослобођена изграђен је механизам војно-територијалних органа — команди мјеста и подручја и народноослободилачких одбора, који су се у својој многостраној активности наслањали на најшире јединство народа и на његов невиђени радни и борбени ентузијазам.

У том периоду територија Босанске крајине постала је јединствени маневарски простор и база за многе значајне оперативне подухвате које је планирао Врховни штаб. Са те територије крајем 1942. главнина снага Народноослободилачке војске приступила је спровођењу офанзивног плана Врховног штаба, којим су била усмјерена њена дејства на неколико операцијских праваца. С њене територије отпочело је, продором 1. пролетерске и 3. ударне дивизије у средњу Босну, реализовање плана Врховног штаба за преношење офанзивних дејстава у источне области земље, који ће у вријеме четврте непријатељске офанзиве бити модифициран и остварен у форми противофанзиве главне оперативне групе у правцу Херцеговине, Црне Горе и Санџака.

Вриједност свега онога што је било створено у Босанској крајини у току 1941. и 1942. године најбоље је била потврђена у току четврте непријатељске офанзиве. Тада се на њене оружане снаге и народ сручио удар далеко бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Ни неравне, даноћне, скоро двомјесечне борбе, ни најбруталније репресалије непријатеља над народом нису сломили борбени дух Крајишника, нити су окупатору и његовим домаћим савезницима донијеле било какве трајније резултате. Баш су ток и резултати бојева у четвртој непријатељској офанзиви показали да је у дотадашњем развоју у Босанској крајини била у цјелости реализована концепција о организовању и вођењу свенародног рата за ослобођење и револуционарни преображај.

ПЕРО МОРАЧА

